

Експертні помилки в діяльності судово-психіатричного експерта

Шум Сергій Сергійович,
кандидат медичних наук, завідувач відділу судово-психіатричної профілактики та амбулаторних судово-психіатричних експертиз Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України

Висновок судово-психіатричного експерта є особистим джерелом доказів, тобто інформація, яка в ньому викладається, відображає елементи подій минулого (майбутнього – у разі розгляду в суді справи про визнання особи недієздатною / обмежено дієздатною) або її наслідки не безпосередньо, а проходячи через особистість експерта, який ці елементи пояснює, інтерпретує і подає як нові дані про факти, що стають доказами у справі [1]. Особливість висновку судово-психіатричного експерта полягає і в тому, що орган, який призначив експертизу, не володіє спеціальними знаннями в галузі психіатрії, тому оцінюючи повноту дослідження та обґрунтованість висновку, покладається на професійні якості експерта. Судово-психіатричний експерт, надаючи висновок на підставі сучасних наукових даних у результаті проведеного дослідження, повинен мати безапеляційну впевненість у тому, що він прийняв єдине правильне рішення, при цьому при формуванні такої впевненості має значення внутрішнє відношення до своєї діяльності, адже саме судово-психіатричний експерт має спеціальні знання, яких позбавлені не тільки інші учасники процесу, а й звичайні лікарі-психіатри, яких можуть залучати в якості спеціалістів. Ця впевненість на заключному етапі не виключає наявності сумнівів у процесі експертного дослідження. Водночас судово-психіатричний експерт не застрахований від прийняття помилкового висновку, що є об'єктивною реальністю будь-якої галузі діяльності [2].

Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ

України) від 05.07.1996 р. № 194 «Про удосконалення організації судово-психіатричної експертизи в Україні», функції головної установи з питань судово-психіатричної експертизи (далі – СПЕ) та проведення повторних СПЕ покладено на Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України [3]. Частими є випадки проведення СПЕ експертами Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України, обумовлені тим, що по справі було проведено дві СПЕ, висновки яких суперечать один одному. Звісно ж, діяльність експерта повинна бути направлена на допомогу встановленню істини, а два протилежні висновки свідчать про те, що висновки як мінімум однієї з СПЕ є хибними.

Мета статті – здійснити аналіз практики проведення судово-психіатричних експертиз із метою виявлення експертних помилок та мінімізації умов їх виникнення.

Питання експертних помилок у своїх роботах розробляли В.М. Абрамова, Г.О. Аубакірова, Р.С. Белкін, І.Г. Вермель, А.І. Вінберг, Г.Л. Грановський, І.М. Каплунов, Н.І. Клименко, Л.В. Кочнєва, А.Ю. Краснобаєва, Г.Є. Макушкіна, Н.А. Паліашвілі, А.К. Педенчук, проте тема експертних помилок при проведенні судово-психіатричної експертизи залишається актуальною та недостатньо дослідженою.

У літературі описано декілька точок зору на визначення експертної помилки. Визначення, запропоновані В.М. Абрамовою та Г.О. Аубакіровою, дозволяють визначити експертну помилку як ненавмисне неправильне судження, дії чи бездіяльність судового експерта при встановленні фактичних даних у процесі дослідження об'єктів, оцінки результатів і аналізу отриманої інформації та порушення процесуального законодавства, що здатні призвести до прийняття правильного рішення, що не забезпечує повноти, об'єктивності й законності дослідження, яке реалізується у вигляді висновку експерта [4, 5].

Нами було проаналізовано 130 висновків посмертної судово-психіатричної експертизи, що проводились у різних регіонах України. Вибір

матеріалу обумовлений тим, що значну частину експертиз у цивільному процесі складають посмертні СПЕ. За даними деяких дослідників, частка посмертних експертиз у цивільному судочинстві становить понад 80 % [6–8]. Також посмертні СПЕ є одними з найскладніших видів психіатричних експертиз, у зв'язку з відсутністю особи, стосовно якої вирішуються питання щодо її психічного стану. Експерти приймають рішення на підставі аналізу матеріалів справи, медичної документації та показань свідків, які здебільшого є неповними, недостатніми і мають вкрай суперечливий характер для винесення однозначного експертного рішення про здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними на певний період часу. Саме при посмертних СПЕ спостерігається висока частка випадків, коли експерти у зв'язку з недостатністю інформації у матеріалах справи та її суперечливим характером не можуть прийняти рішення стосовно психічного стану підекспертного.

Аналіз обґрунтованості експертних висновків проводився з урахуванням: 1) обсягу матеріалів, на яких проводилась експертиза; 2) узгодженості та суперечливості даних щодо психічного стану підекспертного на період, що цікавить суд; 3) неупередженого, критичного ставлення експертів до певних фактів з матеріалів справи; 4) додержання принципів презумпції психічного здоров'я та трактування суперечливостей на користь психічного здоров'я підекспертного; 5) відповідності експертних діагнозів і висновків клінічним формам і проявам існуючих психічних захворювань та закономірностям їх перебігу; 6) логічності, обґрунтованості і доказовості відомостей, наведених у акті СПЕ як самостійного, завершеного процесуального документа, що є джерелом доказів.

Згідно з проаналізованими висновками посмертних СПЕ, цілком обґрунтованими були 39,5 % висновків. Правильними, але недостатньо обґрунтованими рішеннями – через недостатність матеріалів справи, неповноту та/або суперечливість відомостей щодо психічного стану підекспертного, суб'єктивність в оцінці наданих даних – були 37,2 % висновків СПЕ.

Необґрунтовані експертні рішення містились у 23,3 % проаналізованих висновків СПЕ.

Причинами винесення необґрунтованих експертних рішень були наступні:

1. Недостатність матеріалів, наданих на експертизу. При цьому експерти у більшості випадків навіть не вимагали у суду додаткові матеріали, а виносили рішення за наявними, але явно недостатніми для винесення обґрунтованого висновку документами. У даному випадку експерти не користувались своїм правом заявляти клопотання про подання їм додаткових матеріалів, тим самим порушуючи принцип повноти дослідження.

2. Суперечливість відомостей стосовно психічного стану підекспертного з суб'єктивним перебільшенням експертами одних та недооцінкою інших даних, без логічного роз'яснення таких суперечностей у мотивувальній частині висновку. Цим судово-психіатричні експерти порушували принцип об'єктивності дослідження.

3. Порушення принципу презумпції психічного здоров'я, коли експертами певні дані про можливі відхилення психічної сфери підекспертного від норми бездоказово розцінювались як ознаки психічного розладу, на підставі власного клінічного досвіду та інтуїції, без підтвердження жодними даними в матеріалах справи.

4. Більшість висновків СПЕ у зв'язку з відсутністю рубрифікації частин висновку експерта, неповнотою інформації, нехтуванням пояснень у мотивувальній частині або взагалі відсутністю цієї частини не відповідали вимогам самостійного, завершеного, процесуального документа, який є джерелом доказів у суді.

5. Поширеною помилкою в експертних висновках була констатація дієздатності / недієздатності підекспертного замість його можливості / неможливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, що виходило за межі компетенції судово-психіатричних експертів.

6. Досить поширеними є порушення, що допускають керівники

експертних установ при призначенні осіб, яким доручається проведення СПЕ. Так, у декількох випадках керівники установ доручали проведення СПЕ лікарям-психіатрам, які не відповідали вимогам процесуального законодавства та Закону України «Про судову експертизу».

Вказані недоліки нерідко призводять до помилок, причинами яких є: порушення вимог процесуального законодавства, недотримання науково обґрунтованих методик експертного дослідження, недостатність медичної документації, велике навантаження на експерта, особистісні якості експерта, також не виключається можливість впливу думок інших експертів, що мали більший досвід.

Серед заходів, які необхідно вжити для попередження експертних помилок при проведенні СПЕ, варто зазначити наступні:

1. Особливості проведення СПЕ визначають першочерговість професійного підбору кадрів. Спеціальна підготовка судово-психіатричних експертів здійснюється в Національній медичній академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика на кафедрі дитячої, соціальної та судової психіатрії, де серед викладачів циклу спеціалізації «Судово-психіатрична експертиза» лише двоє є судово-психіатричними експертами та працюють за сумісництвом. Жоден із викладачів кафедри, які здійснюють підготовку кадрів для судово-психіатричної експертної служби, не має освіти у галузі права. Все це обумовлює відсутність у судово-психіатричних експертів структурованого розуміння суті експертного дослідження та ролі експертів у системі сприяння здійсненню правосуддя. Тривалість навчання не дозволяє перейняти досвід досвідчених фахівців. Обов'язковою складовою навчання судово-психіатричних експертів повинно стати стажування на робочому місці під керівництвом кваліфікованого експерта, впродовж періоду тривалістю не менше року. Удосконалення підготовки кваліфікованих кадрів дозволить у майбутньому запобігти експертним помилкам.

2. В Україні судово-психіатрична експертна діяльність здійснюється в психіатричних закладах охорони здоров'я, двох центрах судово-психіатричних

експертиз (м. Київ, м. Донецьк) та Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. Не є поодинокими випадки виконання судово-психіатричним експертом, окрім безпосередньої експертної діяльності в психіатричних закладах охорони здоров'я, ще й обов'язків лікаря-психіатра (коли він надає допомогу психічно хворим, бере участь у чергуванні лікарів установи у вечірній і нічний час, вихідні та святкові дні). Така надмірна завантаженість, неправильне розуміння керівником установи різниці між лікарем-психіатром та лікарем – судово-психіатричним експертом, обмежений термін виконання експертного дослідження (особливо під час проведення амбулаторних СПЕ) можуть бути причинами формальної оцінки наданих матеріалів при проведенні СПЕ, що призводить до винесення неправильних висновків.

3. Для попередження експертних помилок також велике значення має науково-методичне супроводження експертної діяльності. В Україні науково-методичне забезпечення СПЕ здійснюється Міністерством охорони здоров'я України через Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України [9]. Створення у зазначеному НДІ системи управління якістю СПЕ (на прикладі системи, розробленої В.М. Абрамовою) дозволить значно покращити доказову силу висновків експертів та зменшити кількість помилок при проведенні СПЕ. Для цього необхідно на базі НДІ проводити регулярні освітні курси судово-психіатричних експертів України, здійснювати узагальнення експертної практики та оцінювати кожен випадок, коли мають місце розбіжності у висновках при первинній та повторних експертизах.

Таким чином, для усунення експертних помилок під час проведення СПЕ необхідно вдосконалити систему підготовки кадрів, оптимізувати діяльність судово-психіатричних експертів, посилити роль Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України в узагальненні експертної практики. Лише за умови достатньої обізнаності, чіткого дотримання вимог процесуального законодавства та неухильного

дотримання принципів експертного дослідження можна підвищити якість висновків судово-психіатричного експерта та мінімізувати виникнення експертних помилок.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В.Г. Критерії вірогідності висновків експерта: гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти / В.Г. Гончаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2009-2/09gvgppa.pdf>

2. Свобода Є.Ю. Причини виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця / Є.Ю. Свобода // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-4/12seydep.pdf>

3. Про удосконалення організації судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 липня 1996 р. № 194.

4. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук. спец. : 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Абрамова Валентина Михайлівна. – 2005. – 20 с.

5. Аубакирова Анна Александровна Следственные и экспертные ошибки при формировании внутреннего убеждения : автореф. на соискание научн. степени докт. юр. наук. спец: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Аубакирова Анна Александровна. – 2010. – 45 с.

6. Горинов В.В. Принципы проведения посмертных судебно-психиатрических экспертиз в гражданском процессе / В.В. Горинов, Л.А. Яхимович // Руководство по судебной психиатрии / Под ред. Т.Б. Дмитриевой, Б.В. Шостаковича, А.А. Ткаченко. – М. : Медицина, 2004. – С. 364–369.

7. Илейко В.Р. Посмертная судебно-психиатрическая экспертиза в гражданском процессе – методологические, методические принципы проведения и задачи // В.Б. Первомайский, В.Р. Илейко / Судебно-психиатрическая экспертиза: от теории к практике. – Киев : Издательская компания «КИТ», 2006. – С. 268–273.

8. Харитоновна Н.К. Актуальные вопросы судебно-психиатрической экспертизы в гражданском процессе // Материалы XII съезда психиатров России. – М., 1995. – С. 491–492.

9. Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 р. № 397 // Офіційний вісник України від 22 березня 2002 р. – 2002 р. – № 10. – С. 258.

Шум С.С. Экспертні помилки в діяльності судово-психіатричного експерта.

Стаття присвячена дослідженню проблеми помилок у діяльності судово-психіатричного експерта. Автор розглядає та аналізує практику експертної діяльності з різних регіонів України та визначає основні умови виникнення помилок у діяльності судово-психіатричного експерта. Пропонує шляхи удосконалення судово-психіатричної експертної діяльності з метою мінімізації виникнення експертних помилок.

Ключові слова: експертна помилка, судово-психіатрична експертиза, висновок судово-психіатричного експерта, керівник експертної установи.

Шум С.С. Экспертные ошибки в деятельности судебно-психиатрического эксперта

Статья посвящена исследованию проблемы ошибок в деятельности судебно-психиатрического эксперта. Автор рассматривает и анализирует практику экспертной деятельности различных регионов Украины и определяет основные условия возникновения ошибок в деятельности судебно-психиатрического эксперта. Предлагает свои пути усовершенствования судебно-психиатрической экспертной деятельности с целью минимизировать возникновение экспертных ошибок.

Ключевые слова: экспертная ошибка, судебно-психиатрическая экспертиза, вывод судебно-психиатрического эксперта, руководитель экспертного учреждения.

Shum S.S. Expert mistakes in activity of forensic psychiatric expert

The article studies mistakes in the activity of the forensic psychiatric expert. The author of the article examines and analyses experience of different regions of Ukraine and identifies main reasons of occurring mistakes in activity of the forensic psychiatric expert. He also proposes ways of improvement of activity of forensic medical experts with the view to minimize the occurrence of this mistakes.

Key words: expert mistake, forensic psychiatric examination, conclusion of forensic psychiatric expert, director of the expert institution.